

2. Sociální problémy, sociální fungování a zmocnění

2. Sociální problémy, sociální fungování a zmocnění

- Sociální fungování a životní situace
- Sociální práce
- Sociální problémy
- Zmocnění

Úvod

- Silvia Staub-Bernasconi:
 - Diskuse o předmětu SP je bezbřehá, shoduje se zpravidla na tom, že jde o „individuum a společnost“
 - tj. sociální situace a sociální fungování.
 - Chceme-li vymezit předmět SP úžeji, musíme se zaměřit na sociální problémy, které má SP řešit a zvládat
 - Jinak bude mít SP svůj předmět společný s mnoha jinými zejména sociálními a humanitními obory

2.1 Sociální fungování a životní situace

Sociální fungování

- SF jsou interakce probíhající mezi požadavky prostředí a konkrétními jednotlivci
 - (Bartlettová in Navrátil, 2001: 12)
 - Interakce je permanentní
 - Pro prostředí klade na individuum požadavky
 - Individuum je nuceno na ně reagovat
 - Mezi požadavky prostředí a individuem musí být navozena rovnováha
 - Pokud požadavky nejsou zvládnuty, nastupuje SP
 - Nezáleží na tom, zda příčina nezvládnutí je na straně individua (nedostatek dovedností) nebo prostředí (vytváření nezvladatelných problémů), nebo obou
- SF je sociální pohoda spojená se schopností individuů zvládat rolová očekávání připojená k jejich rolím a statusům
 - (Longres in Navrátil, 2000: 13)
 - Role: dítě, rodič, partner, zaměstnanec, soused, občan, pacient, ...
 - Role se mění v závislosti na vývoji životního cyklu
 - Sociální pracovník pomáhá role zvládat, zejména když dochází ke změně rolí:
 - Individuum potřebuje porozumět nové roli, přijmout ji a začít ji aktivně naplňovat

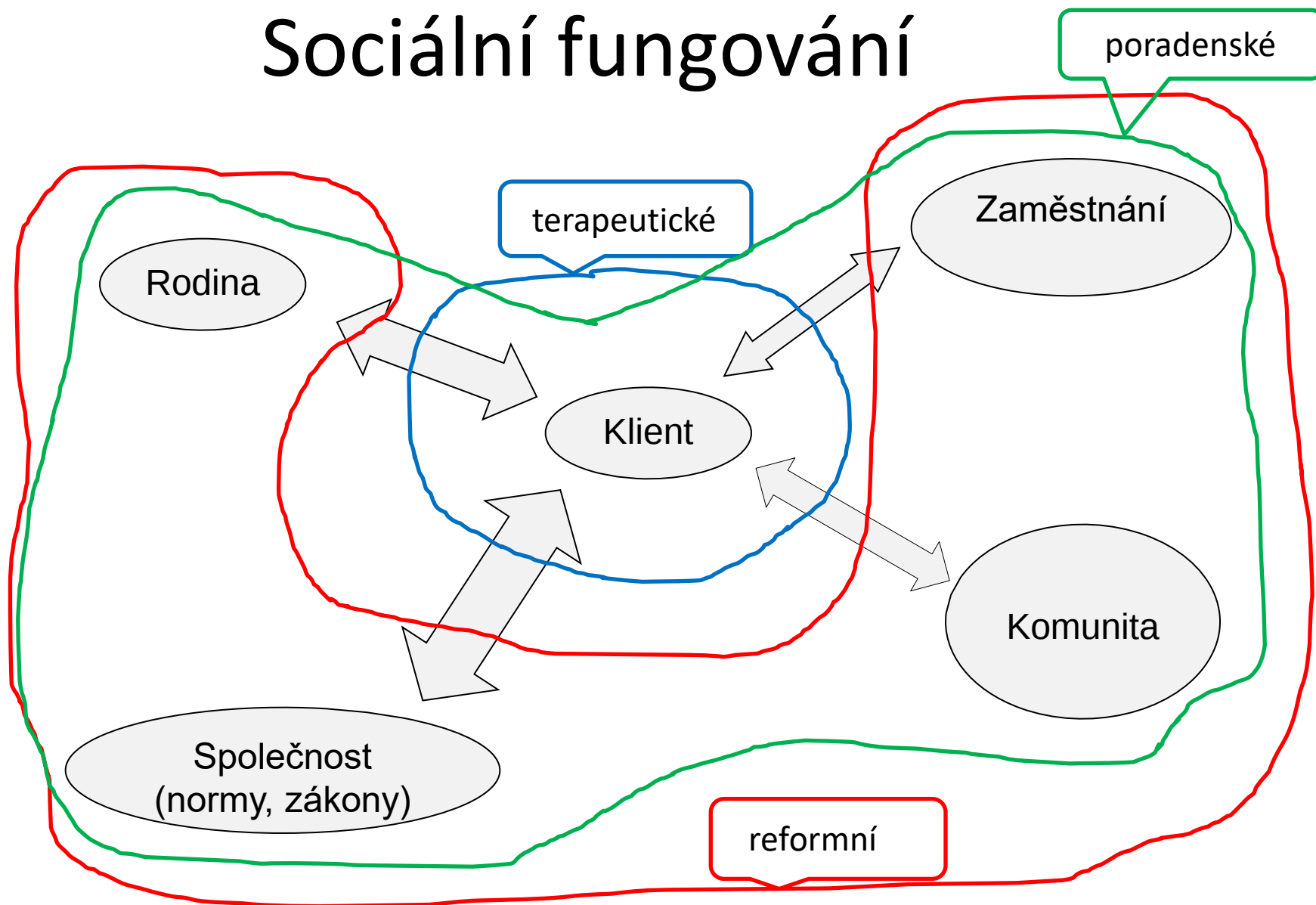
Jaké jsou faktory sociálního fungování?

- Faktory = předpoklady a překážky
 - Kterým faktorům přikládá sociální pracovník váhu?
 - Které faktory sehrávají v životě klienta rozhodující úlohu?
 - Jednotlivá paradigmatata SP považují za podstatné jiné faktory (překážky a předpoklady) sociálního fungování

Paradigmata v sociální práci

- Paradigma = model
- **Podle toho, jak sociální pracovník k selhávajícímu sociálnímu fungování přistupuje, můžeme pak rozlišovat mezi:**
 - terapeutickým - podpora klienta
 - reformním - podpora změny/změn v sociálním prostředí
 - nebo poradenským - komplexní přístup usilující o podporu klienta i změny v jeho sociálním prostředí
- paradigmatem/modelem sociální práce.

Sociální fungování

Terapeutické paradigma

Cíl SP: Psychosociální pohoda klienta

Příčina problémů: Osobní deficity klienta

Znalosti a dovednosti (techniky): Rozvoj a uskutečnění osobnosti klienta – důraz na komunikaci a vztah; psychologie, psychoterapie, přístup zaměřený na klienta

Změna: Na straně klienta i sociálního pracovníka

Reformní paradigma

Cíl SP:	Reforma společenského prostředí
Příčina problémů:	Nerovnost ve společnosti, strukturální bariéry
Znalosti a dovednosti (techniky):	Podpora spolupráce, svépomoc, zmocnění
Změna:	Spravedlivá společnost – stejné šance pro všechny, společenská rovnost v různých dimenzích společenského života Tzn., aby se mohl uskutečnit osobní a sociální rozvoj klientů, je třeba zásadní společenská změna

Poradenské paradigma

	Cíl SP:	Osobní a sociální rozvoj + Změna společnosti a jejích institucí, aby lépe odpovídaly na potřeby občanů/klientů
	Příčina problémů:	Klientovy neuspokojené potřeby, které mu brání ve využití služeb + neschopnost služeb a společenských institucí na potřeby reagovat
Znalosti a dovednosti (techniky):		poskytování informací, poradenství, zpřístupňování zdrojů, mediace, zprostředkování dalších služeb a pomoci, úkolově orientovaný přístup, občanské poradenství
	Změna:	Zvládat problémy, přístup k odpovídajícím informacím a službám

Životní situace...

- ... je kombinace faktorů (překážek a předpokladů) sociálního fungování specifická pro daného klienta
- Životní situace označuje:
 - Mnohohvrstevnatost a neopakovatelnost faktorů sociálního fungování jednotlivého klienta nebo kategorie (druhu) klientů
 - Předmět intervence sociálního pracovníka

2.2 Sociální práce

Opakování

- Definice sociální práce jsou také:
 - To co dělají sociální pracovníci
 - To, co nedělají zdravotní sestry, lékaři, psychologové, policie, ...
 - Pomáhat klientům (sociální pracovníci) a provádět sociální kontrolu a prevenci (politika)
- „Cílem sociální práce je podpora sociálního fungování klienta v situaci, kdy je taková potřeba buď skupinově, nebo individuálně vnímána a vyjádřena. Sociální práce se profesionálně zabývá lidskými vztahy v souvislosti s výkonem sociálních rolí
 - (Navrátil, 2001: 11-12).“

Jaká je perspektiva, ze které je SP definována?

- Definujeme-li ji jen *shora*, tzn. z hlediska toho, jak klient funguje ve svém prostředí, zabýváme se nakonec tím, *zda je* klient/rodina/skupina/komunita *platnou součástí společnosti nebo ne*, a jak s nich znovu platnou součást společnosti udělat.
 - Tzn., že zcela ztratíme pohled orientovaný na potřeby klienta.
- Může se zdát, že lze tento problém vyřešit kombinací
 - teorií jdoucích „směrem vzhůru“ – od konkrétního k obecnému, mikroperspektivou vztaženou k individuu a jeho potřebám
 - a
 - teorií jdoucích „směrem dolů“ – od obecného ke konkrétnímu, makroperspektivou vztaženou ke společenské funkci SP
- Tj. např. Sociální fungování a Sociální situace
- S. Staub-Bernasconi: To je však přijatelné jen tehdy, pokud se tím jen nemaskují struktury útisku a dominance...

Kombinace mikro a makro teorií

- Silvia Staub-Bernasconi: Podmínka přijatelnosti však zpravidla splněná není z tohoto důvodu:
 - Ze SP zmizely a byly v ní umlčeny její původní koncepce, které byly orientovány na potřeby a které pocházely od žen
 - „matek-zakladatelek“ sociální práce
 - Příčinou bylo postavení žen ve společnosti a kultuře, které je stavělo pouze do aplikační role, zatímco hledání velkých myšlenek a teorií příslušelo jen mužům
 - Nezáměr žen v SP o teorie je vlastně dědictvím tohoto stavu, přijetím podřízené role vůči mužům
 - Je to mj. vidět i na tom, jak Marxův *Kapitál* potlačil předchozí teorie orientované na potřeby, protože se zabýval systémem a mocí ve společnosti

Problematika definování sociální práce

- Nekonečné nové a nové definování SP, je jen důsledkem tohoto přístupu
 - tj. důsledkem zaměření na společenské makroteorie a opuštění mikroteorií zaměřených na potřeby klientů
 - Současný diskurz o SP v ČR se točí prakticky jen kolem identity SP – SP se zabývá jen sama sebou
- Stálá snaha o vymezení SP je pak navíc vydávána za utváření teorií sociální práce
 - **Paradoxní dopadem toho všeho jsou stále nářky sociálních pracovníků nad jejich každodenními problémy a nízké společenské uznání profese sociální práce**
- „Člověk je v pokušení, mluvit o ‚mentálním apartheidu vůči lidské nouzi‘ - a to na místní, národní i mezinárodní úrovni. K tomu se připojuje veřejné zesměšňování ‚dobráků‘ (ve smyslu ‚sluníčkářů‘, pozn. M.O.). Citlivý přístup k psychickým stavům je pasé, solidarita je přebytná a ubírající čas, demokratická komunitní práce je neefektivní, účast je sentimentální nebo je rovnou ‚ženskou‘ přecitlivělostí...“
 - Staub-Bernasconi, Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft, 2007: 126-130

2.3 Sociální problémy

Sociální problémy

- Co je sociální problém?
 - *Příklady...*
- Pomocí čeho ho lze definovat? Jak ho lze vymezit?
 - *Jak poznáme, co sociální problém je a co už ne...*

Mikroperspektiva

Zaměření na individuum a jeho potřeby

- Sociální problémy = Problémy se sebeuskutečněním
 - neurózy, psychózy, deprese...
- Z hlediska tržní společnosti a trhu se sociálními službami jde o „hospodářské selhání individua“
 - ztráta vůle pracovat, sebeřízení, sebeuplatnění...
- resp. o neschopnost zvládat stres, které vede k rizikovému chování.
- **V každém případě jsou tak sociální problémy chápány jako zcela individuální záležitost**

Makroperspektiva

Zaměření na společnost

- Sociální problémy = Problémy selhání
 - v učení se morálním normám,
 - resp. v plnění povinností vůči rodině, společenství, organizaci, státu
- Odklonění se od dané normy, hodnoty nebo zákona
- Celek na to reaguje sankcemi vůči individuu
 - exkluzí nebo odmítnutím inkluze

Zaměření na systém (systemická teorie)

- **Pozor:** Je třeba rozlišovat systemický přístup v psychoterapii a jeho využití v SP a *systemickou teorií sociální práce*
- Sociální problémy = Problémy
 - jak individua,
 - tak sociální struktury,
 - tak i kultury jejich vzájemné komunikace.
- Individuum není schopné přechodně nebo trvale uspokojovat svoje potřeby z důvodu svého neuspokojivého zapojení do sociálních systémů jeho prostředí
- To je dáno jeho kompetencemi, podpůrnými systémy a zdroji moci, kvůli kterým nemůže dosáhnout nebo si vynutit legitimní požadavky
 - Tím ale nejsou vyloučeny sankce, pokud individuum jedná škodlivě vůči svému prostředí

Vymezení sociálních problémů v systemické teorii SP

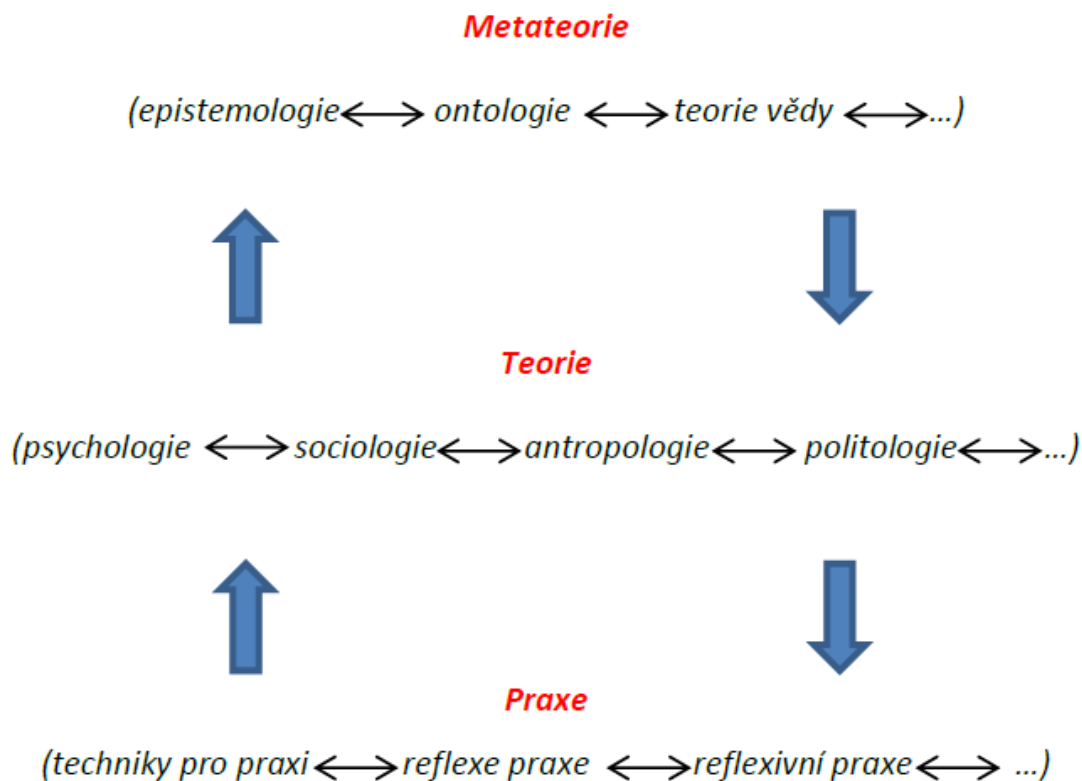
- Z hlediska individua
 - se sociální problémy popisují jako utrpení a nouze, psychické, sociální a kulturní bariéry v závislosti na jeho společenské pozici (hlad, nemoc, postižení a jejich psychické a sociální následky)
- Z hlediska sociálních interakcí
 - jde o problémy chybějící reciprocity ve vztazích mezi stejně postavenými partnery interakcí; tzn., jde o nesymetrickou, nespravedlivou výměnu (chudoba, vykořisťování, kulturní bariéry, přístup ke vzdělání, popření výkonu nebo přínosu pro dobro celku, sexuální násilí)
- Z hlediska kultury vzájemné komunikace individua a sociální struktury
 - jde o částečně, vícečetné nebo kumulativní zažívání nespravedlnosti:
 - Bezmocnost na individuální úrovni, vztahy závislosti, chybějící zdroje moci se z takového vztahu osvobodit
 - Bezmocnost na úrovni sociálních systémů, nespravedlivé struktury společnosti a kultury, sociální pravidla a zákony, přerozdělování zdrojů a nespravedlnosti zasazené v kultuře, kulturní legitimizace moci a bezmoci, přímého násilí a společensky organizovaného násilí

Systemický přístup k SP

- Ptá se na všechny roviny
 - na pohled zcela obecný (obory základního výzkumu: ontologie a teorie poznání)
 - i pohled aplikovaný (využití oborů základního výzkumu pro praxi: psychologie, sociologie, atp.)
 - i na samotné jednání v praxi.
- Proto jde o transdisciplinární (různé roviny) a interdisciplinární (různé obory) přístup k Sociální práci:
 - Zespoda nahoru objasňuje sociální problémy jako problematické struktury společnosti na základě charakteristik individuů a vzorců jejich interakcí
 - Shora dolů musí zjistit vliv sociálních systémů a zákonitosti jejich společenské struktury a kultury – na sociální prostředí, dobro a chování individuů

Sociální práce jako teorie jednání

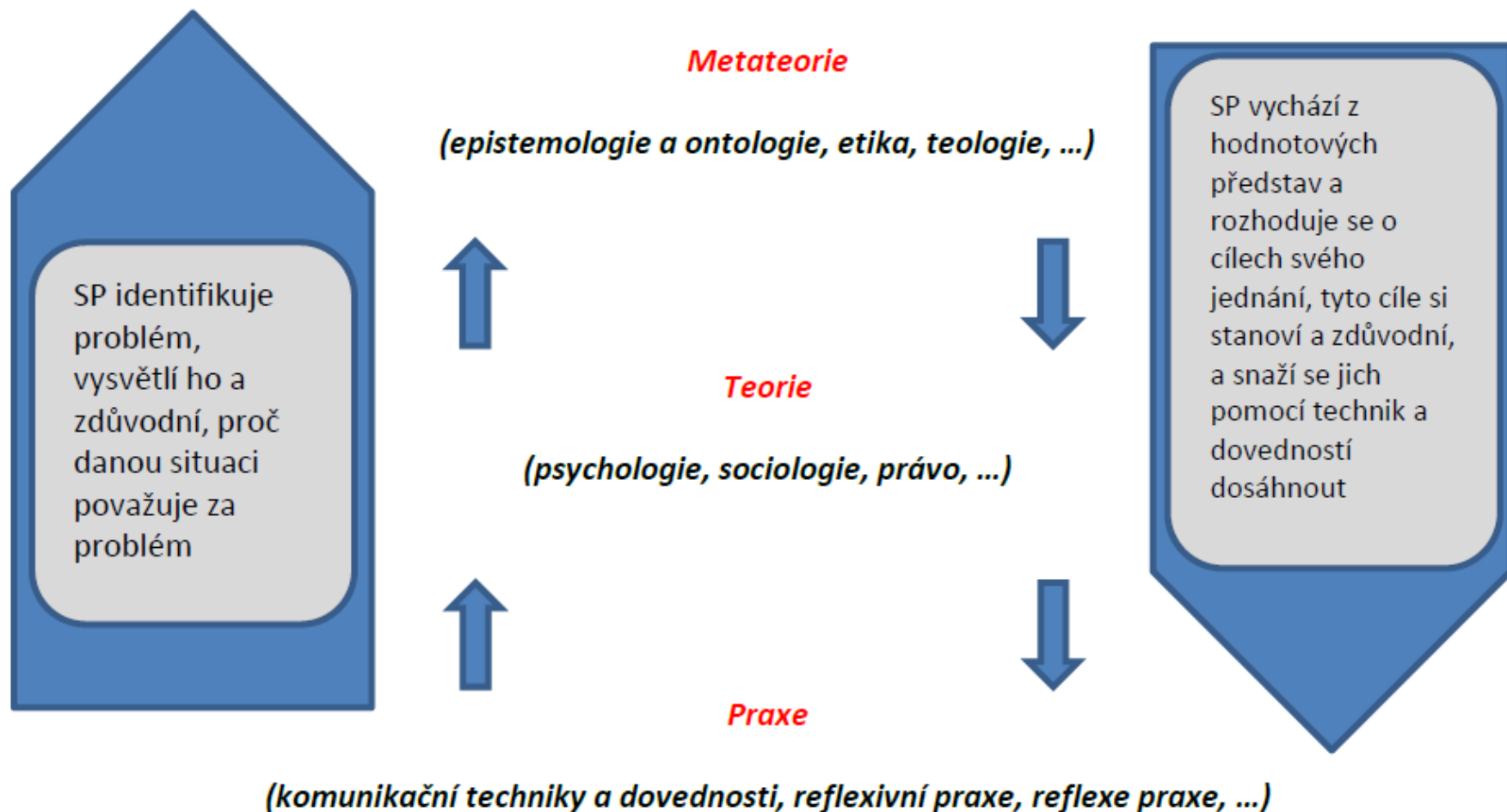
Schéma 1: Základní struktura teorie jednání

Identifikace sociálních problémů

- Sociální problémy proto lze identifikovat i bez toho, že si je uvědomuje individuum nebo společnost
 - **Sociální práce je tak obor, který je primárně kompetentní k definování sociálních problémů**
- Sociální problém = Úkol, který je třeba vyřešit
 - (Např. sociologii by jen zajímalo, co je problém...)
 - Jeden a ten samý úkol někdo vyřeší bez potíží a sám, pro někoho jiného je kvůli jeho psychickým potížím, věku, postižení, nemoci, kulturním podmínkám, atd. neřešitelný
 - Pak musí nastoupit SP, aby našla, zpřístupnila nebo ukázala nové formy a možnosti řešení, které může klient použít, přijmout nebo se je naučit.
 - Tzn., že SP může působit i proti výslovné vůli klienta, omezovat ho nebo ho kontrolovat.
 - Problém lze zpracovat – definitivně vyřešit, nebo zvládat – častější případ.
 - Proto je předmětem SP *zvládání* sociálních problémů. Právě to taky žádná jiná disciplína za svůj předmět nemá
 - Zvládání sociálních problémů někdy vyžaduje přizpůsobení se – klienta, jeho prostředí nebo sociální práce; někdy všech

Schéma 2: Transdisciplinární struktura sociální práce

2.4 Zmocnění

- Z angl. Empowerment – Zmocnění
 - Často používaný alternativní pojem v ČJ *uschopnění* není přesný
- z-MOC-nění
- Moc:
 - Dominance
 - Schopnost/Možnost něco uskutečnit
 - V SP jde o obě formy moci
- Zmocnění (Navrátil)
 - zohlednění širších kulturních a sociálních otázek
 - zdůrazňuje ho hlavně antiopresivní přístup (oprese = zneužití moci, utiskování)
 - zvýšení podílu klientů na tvorbě a změnách společenských institucí
 - důraz na zkušenost klienta s diskriminací, opresí
 - Navrátil spojuje zmocnění s reformním paradigmatem

Základní pojetí zmocnění

- **Proces, ve kterém klient/rodina/skupina/komunita získává schopnost, kontrolovat svou životní situaci a dosahovat svých cílů**
 - Svépomoc
 - Kontrola nad vlastním životem
 - Často je zmocnění chápáno politicky, levicově, jako povstání utlačovaných skupin ve společnosti
- Současná legislativa v evropských státech(vč. zák. 108/2006 Sb. o sociálních službách) vyžaduje takové pojetí sociálních služeb a sociální práce, které bude považovat klienta za partnera a podporovat ho zmocňující cestou

Příklad zakotvení zmocnění v českých Standardech kvality sociálních služeb

- 5. Standard (výňatek) SQSS
 - 5. Individuální plánování průběhu sociální služby
 - a) Poskytovatel má písemně zpracována vnitřní pravidla podle druhu a poslání sociální služby, kterými se řídí plánování a způsob přehodnocování procesu poskytování služby; podle těchto pravidel poskytovatel postupuje
 - b) Poskytovatel plánuje společně s osobou průběh poskytování sociální služby s ohledem na osobní cíle a možnosti osoby
 - c) Poskytovatel společně s osobou průběžně hodnotí, zda jsou naplňovány její osobní cíle
 - d) Poskytovatel má pro postup podle písmene b) a c) pro každou osobu určeného zaměstnance
- *Pozor:* To ale neznamená, že je zmocnění vyžadováno i v rámci sociální politiky nebo regionální (krajské) organizace/financování sociálních služeb

Překážky zmocnění

- Pokud je zmocnění zaměřováno s *umožněním*
 - dát někomu prostor ještě neznamená, dát mu i schopnost, věci uskutečnit/provést změny
- V politice a managementu je zmocnění zneužíváno (obsah je vytunelován)
 - Je za něj schováváno přerozdělování odpovědnosti a peněz
- Za zmocnění je vydávána větší snaha o kontrolu a přerozdělování peněz v sociální politice
 - Zdůvodňováno je to tím, že se tak lidem poskytuje větší prostor pro svépomoc a seberealizaci
- Překážkou je i to, že někdy musí sociální pracovník jednat autoritativně a z pozice moci, aniž by chtěl
 - koncept zmocnění tím zároveň činí v sociální práci nedůvěryhodným

Moc změnit (svou) životní situaci

- **Individualizované pojetí zmocnění** se soustředí na minimalizaci zdrojů klientovi bezmoci (neschopnosti něco změnit), tzn. na kompenzaci jeho nedostatků
 - Individualizované pojetí zmocnění obsahuje byrokratické a filantropické pojetí sociální práce, ovšem každé jiným způsobem.
 - V byrokratickém se bude individualizované zmocnění uskutečňovat skrze sociální dávky a další administrativní opatření, která budou klienta zvýhodňovat
 - Ve filantropickém pojetí půjde o péči o klienta, kdy veškerá námaha bude na sociálním pracovníkovi a dalších pomáhajících profesích
- **Demokratické pojetí zmocnění** dělí tuto moc rovnoměrně mezi sociálního pracovníka a klienta.
 - S demokratickým pojetím zmocnění se můžeme setkat zejména v kontextu tzv. profesionální sociální práce.
- Demokratické zmocnění naopak od pracovníka vyžaduje, aby disponoval takovými znalostmi a dovednostmi, pomocí kterých dokáže klientovi ukázat jeho vlastní potřeby a zdroje, o které může usilovat a které může využít, i když je klient nevidí nebo vidět nedokáže

Alternativy zmocňování

- Pedagogika utlačovaných
- Teologie osvobození